

Григорчук П.С., Кузьминец Н.П. МЕСТНЫЕ ОРГАНЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ НА ПОДОЛИИ: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 20-х ГОДОВ XX В.)

В статье охарактеризовано процесс становления и развития местных органов советской власти Подолья в начале 20-х годов XX века. Проанализировано влияние большевиков на качественный состав советов и их деятельность в условиях перехода от политики «военного коммунизма» к новой экономической политики.

Ключевые слова: советы, большевики, Подолье, выборы, бюрократизм, тоталитаризм.

Grigorchuk P.S., Kuzminets N.P. LOCAL BODIES OF SOVIET POWER IN PODILIA: THE HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT (THE FIRST HALF OF THE 20-S YEARS OF THE XX-th CENTURY)

The article deals with the process of formation and development of local bodies of soviet power in Podilia at the beginning of the 20-s years of the XX- th century.

The influence of Bolsheviks to the qualitative composition of soviets and their activity during the transition period from the policy of «military communism» to the new economic policy is analysed.

Key words: soviets, Bolsheviks, Podilia, elections, bureaucratism, totalitarianism.

УДК 94(477) «1871/1942»Кримський А

Л.В. Пилипенко, Д.С. Рященко

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ: РЕАБІЛІТОВАНИЙ ПОСМЕРТНО

У статті аналізується роль та місце видатного ученого, найвеличнішого і найтрагічнішого представника української інтелектуальної історії Агатангела Юхимовича Кримського у заснуванні Академії наук України. Розкриті основні етапи життєвого шляху відомого історика, письменника та перекладача. Висвітлені наукові досягнення ученого-сходознавця, його активна громадська діяльність.

Ключові слова: Агатангел Кримський, сходознавець, поліглот, Академія Наук України, реабілітація, наукова спадщина.

Агатангел Юхимович Кримський – один із найяскравіших представників в історії світової науки і культури, людина різнобічно обдарована та енциклопедично освічена, великий поліглот. Його наукова і творча спадщина становить майже тисячу праць. Серед них – монографії, підручники, статті, повідомлення, рецензії, оригінальні та перекладні художні твори, насамперед, роман («Андрій Лаговський»), оповідання до збірок «Повістки і ескізи з українського життя», «Бейрутські оповідання» і три частини поетичної збірки «Пальмове гілля», що збагатили українську літературу. Він є автором чи не всіх статей (понад 500), що стосується сходознавства у словниках Блокгауза і Єфрона та Товариства братів Гранат. У 1918 – 1928 рр. був першим неодмінним секретарем української Академії наук, по суті, – її фундатором.

Об'єктивна картина подій, пов'язана із заснуванням АН України в радянський період була брутально сфальсифікована. Поіменне дослідження доль десятків видатних науковців та керованих ними дослідницьких закладів, що піддавалися репресіям і погромам, та прямих втрат і потенційно не одержаних результатів на науковому полі, засвідчили б великомасштабні наслідки командного стилю некомпетентних чиновників, диктату ідеології в науковій сфері, ізоляціонізму від світових наукових пошуків.

Мета нашого дослідження полягає у спробі проаналізувати активну діяльність А.Кримського як одного з фундаторів української Академії наук. Поза всяким сумнівом, і досі це питання в українській історіографії недостатньо вивчене. Дослідникам історії АН України, на нашу думку, потрібно ще ретельно і всебічно дослідити проведену А.Кримським організаторську роботу на посаді неодмінного секретаря Академії, потужної його активності щодо «вибивання» коштів, приміщень, обладнання для плідної роботи науковців, про розширення та урізноманітнення напрямків її наукових досліджень.

В українському суспільстві, безперечно, має бути відновлена моральна і критична свідомість історії, моральний і критичний вимір історичної пам'яті. Реконструкція виміру пам'яті має відбуватися паралельно з процесом розбудови культури і науки як системи. Радянська влада – це геноцид всіх, хто потрапив в радіус цієї руйнівної ідеології. Ця політика була спрямована на перетворення людини на фізичну істоту.

Ім'я А.Кримського відоме практично у всіх арабських і центральноазіатських країнах, дружбою з ним пишались Іван Франко і Леся Українка. Лев Толстой завдяки його працям відкрив для себе філософію Сходу. Сторіччя з дня народження (1971 р.) видатного орієнталіста, історика, філолога і літературознавця за рішення ЮНЕСКО відзначалось як подія світового значення. Його можна було б вважати поліглотом номер один на планеті. Та, на жаль, А.Кримський сам не міг точно сказати, скільки мов знає. На запитання, скільки і які мови він знає, жартома відповідав, що йому легше перерахувати ті, яких не знає. У листі до Б.Грінченка, однак, спробував «розсекретитися»: «Слов'янські знаю добре всі, разом з літературними наріччями. Само собою розуміється, що добре знаю грецьку і латинську, а філологічно – санскрит ... Германські – зовсім добре німецьку й англійську, гірше – голландську і датську... Романські – зовсім добре французьку і італійську, зле – іспанську... Із іранських мов добре знаю тільки перську (почасти з її наріччями)... Із семітських мов зовсім добре знаю староарабську і новоарабську (сірійське наріччя знаю так, що говорю ним, а другі новоарабські наріччя знаю теоретично). Філологічно знаю мову жидівську і арамейську... Грузинську вчив, але багацько з неї забув... З урало-алтайських мов знаю турецько-татарську. Найкраще, розуміється, знаю наріччя османське, бо доводиться завсігди мати практику... Міг би додати, що єсть ще й такі мови, які я розумію більш-менш, хоч і не вчив їх (наприклад, португальську...). А. Кримський зізнався, що виучуються мови «легко» (на час написання листа – 1902 р. – студіював абіссінську) [1, с. 32-33].

Заслугує, зокрема, на особливу увагу такий факт з його біографії. Потомок татарського роду не лише присвятив своє життя налагодженню містків взаєморозуміння між двома світовими культурами – Заходу і Сходу, а й завжди відчував себе українцем. «Я ані кровиночки вкраїнської не маю, – писав А.Кримський в листі до І.Франка, – тільки що вродився та виріс на Україні. Та хоч я відношуся однаково до всіх народів, але патріотизм у мені зостається. Хоч я родом не українець, але цілком поукраїнився (!), так що, наприклад, звуки української пісні доводять мене до сльози» [2, с. 12].

У радянській історіографії А.Кримський постійно фігурував у контексті як «ідеолог українських націоналістів» й людина, яка займалася «...підривною діяльністю на фронті української культури і у вихованні в антирадянському дусі студентів...» [3, с. 23].

Хто ж він був, цей страждалець, один із тисяч невинно убієнних? Народився А.Кримський 15 січня 1871 р. у містечку Володимир-Волинському. Чи не єдиною «ниточкою» що єднала його з маловідомим східним світом, було походження Агатангелового батька. Наприкінці XVII ст. Евфимій (українською мовою Юхим) залишив Бахчисарай і переїздить до Литви (і Волині), оселяється у Мстиславі (тепер територія Могильовської області у Білорусії), приймає християнство, тут і одружується з дівчиною з бідної родини литовських поляків (біля 1698 р.).

Через кілька місяців після народження сина Юхим Кримський (переклад з тюркської Кирилми) переїхав на роботу до Звенигородки. За гроші, зароблені виданням підручника з географії для «двокласних шкіл», побудував собі там дім, зв'язавши свою долю і своїх дітей з українською землею.

Агатангел Юхимович навчався читати, маючи три з половиною роки, а уже в п'ять років батько віддав його до Звенигородського «городського училища», де він навчався у 1876-1881 рр. Саме тоді почав А.Кримський вивчати іноземні мови, крім широко вживаних у салонах польської та французької, ще й англійську та німецьку. Десятирічним хлопчиком його віддали до прогімназії в м. Острозі, на Волині, де жила його тітка Филипа – сестра батька. Вона опікувала міську бібліотеку, завдяки чому юнак дістав широкий доступ до книг, читаючи різними мовами без розбору.

У 1884 р. Агатангела переводять до четвертого класу Другої Київської гімназії Крамера, а через рік він уже стипендіат «за конкурсом» відомої на всю Україну Колегії Павла Галагана, яку закінчив, маючи 18 років, вивчивши, окрім уже названих, ще й грецьку, італійську і турецьку мови [4, с. 11-12].

Наукові записки

Інтелектуальне дозрівання, як відкриття своєї національної належності і свідомості, відбулося в А.Кримського під час навчання в Колегії ім. Павла Галагана. Значний вплив на формування його світогляду справив П.Житецький.

У 1889 – 1892 рр. він навчається у спеціальних класах Лазаревського інституту східних мов, одержав диплом з правом на чин X класу «без екзамену в Комісіях» та був рекомендований професорським стипендіатом при кафедрі філології. Не припиняючи сходознавчих студій, Агатангел Кримський протягом 1892 – 1896 рр. пройшов повний курс історико-філологічного факультету Московського університету, де також був залишений при кафедрі російської філології. Був улюбленим учнем професорів В.Міллера (1848-1913), Р.Брандта (1853-1920), М. Соколова (1854-1906), В.Гер'є (1837-1919). В обох ВНЗ склав магістерські іспити зі сходознавства та російської філології.

У студентські роки А.Кримський був членом гуртка «Українська громада». Встановивши зв'язки з галицькими видавництвами, видрукував через них велику кількість наукових і публіцистичних статей, рецензій, перекладів і власних поетичних та прозових творів, а в російській пресі, поза тим – матеріали про культурне життя Галичини. Так його поезії вперше вийшли друком 1899 р. львівському часописі «Зоря», а оповідання – 1890 р. Того ж року в часописі «Народ» видані перші переклади східних поезій – турецькі народні пісні, відтоді ж регулярно друкував українською мовою перську лірику, перлини арабської літератури. Відтак через літературну діяльність А.Кримський започаткував міцні стосунки з галицькими діячами І.Франком, М.Павликом, О.Барвінським. У 1895 р., наприклад, йому було навіть запропоновано очолити кафедру історії української мови Львівського університету, але зацікавлення сходознавством тоді виявилися сильнішими [5, с.124-125]. Уже в студентські роки А.Кримський потрапив під нагляд царської охорони. За активне листування з «іноземцями» – І.Франком, М.Драгомановим та друкування (через заборону виходу українських книг та журналів в Російській імперії) перших своїх творів за кордоном, у тодішній Австро – Угорщині, він потрапив до списку «підозрілих елементів».

У 1896 – 1898 рр. А.Кримського було відряджено до Сирії та Лівану для підготовки до професорського звання з арабістики. Там також працював з часописами, найбільше – з науковим філологічним журналом «Аль-Машрік». У місцевих рукописних сховищах, передусім у Бейруті, зібрав багато наукового матеріалу, якого вистачило б на довгі роки дослідницької праці.

Після повернення викладав, від 1900 р. – професор у Лазаревському інституті східних мов, де вів курси арабської філології та історії мусульманського Сходу. Від 1915 р. редагував інститутський часопис «Труды по востоковедению» (Зб. випусків останнього видання містять 26 монографічних праць). Водночас від 1901 р. був секретарем Східної комісії Московського археологічного товариства і редактором її органу «Древности восточные», де також видрукував багато власних праць. Наукові зацікавлення молодого науковця вже в цей час надзвичайно різноманітні. Він написав фундаментальні праці з історії та літератури арабів, персів, турків та інших народів Близького та Середнього Сходу, історії мусульманства, історії семітських мов тощо, навчальні посібники з орієнталістики, нарешті, переважну більшість статей з питань Близького та Середнього Сходу в енциклопедіях Брокгауза і Ефрона та братів Гранат.

Досліди з славістики також були вельми різнобарвні. Зокрема, в україністиці вони охоплювали питання граматики, діалектології, правопису, літературознавства, фольклористики та етнографії. Визначальним явищем була праця «Украинская грамматика» (т.1 – 2, 1907 – 1908), де органічно поєднано теоретичний аналіз мовних явищ з історичним коментарем до фактів сучасної мови. Спільно з К. Михальчуком Агатангел Кримський розробив і видав «Програму для збирання особливостей малоруських говорів» (1910). У співавторстві з О.Шахматовим підготував працю «Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI – XVIII ст.». Осібно стоять праці «Филология и погодинская гипотеза», «Древнекиевский говор» та ін» де Кримський виступив проти реанімації О.Соболевським поглядів М.Погодіна про те, нібито населення Київської Русі складало предки великоросів, а українці з'явилися тут після відходу останніх на північ, десь XV – XVI ст.

У художній творчості А.Кримського значне місце посідають східні мотиви, якими просякнуті збірки екзотичних подій «Пальмове гілля» (1901 р.), «Бейрутські оповідання», (1906 р.) тощо. Плідно працював він й в галузі художнього перекладу з арабської, перської,

турецької, англійської, французької, німецької та інших мов, а також переклав твори Т.Шевченка турецькою мовою [6, с. 849].

Двадцять дев'ятого січня 1918 р. до влади в Україні приходять П.Скоропадський. За період правління гетьмана Павла Скоропадського, вперше в Україні, був створений Кабінет Міністрів, який налагодив роботу усіх галузей господарства, припинивши хаос. Було прийнято більше 300 законопроектів: відкрилася Академія наук України, запрацювали два українські університети, 150 українських гімназій, тисячі початкових українських шкіл, мільйонними тиражами видавалися книги українською мовою [7, с. 16].

У вересні 1918 р. А.Кримський переїжджає із Москви до Києва, де бере активну участь у організації УАН. У першому Статуті Академії, підготовленого при активній участі А.Кримського, прийнятого Радою Міністрів і затвердженого гетьманом, наголошувалося: «...Українська Академія наук у Києві: а) намагається поширювати, поглиблювати і розповсюджувати наукові дисципліни, а разом і збагачувати їх новими відкриттями на користь людськості; б) пособлює об'єднанню та організуванню наукової праці на Україні та допомагає витворенню дослідничих інститутів для всіх паростей людського знання; в) як найвища українська наукова національна установа, Академія, визнаючи українську національну культуру з її оруддям – українською мовою, ставить собі на меті, окрім загальнонаукових завдань, виучувати сучасне і минуле України, української землі та народу».

Наказом Гетьмана від 14 листопада 1918 р. було призначено перших 12 академіків (по чотири на кожен із трьох її відділів), які після цього одержали право постійного добору дальних членів. Першим президентом академії Гетьман назвав академіка Володимира Вернадського, а він запропонував своїм колегам обрати на неодмінного секретаря Агатангела Юхимовича, що і було одногосно схвалено таємним голосуванням на засіданні 14 листопада 1918 р. [8, с. 199].

Кримський – неодмінний, («непременный», як офіційно називалася ця посада) секретар АН України (1918-1928 рр.), голова історико-філологічного відділення Академії наук, директор Інституту української наукової мови (тепер Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України), завідуючий кафедрою сходознавства Київського державного університету. Обирався до складу Київської міської Ради робітничих та червоноармійських депутатів, був членом ВУЦВК.

У 1918 – 1921 рр. А.Кримський очолював кафедру україністики, читав лекції з історії української мови, був професором всесвітньої історії Київського університету. Одночасно дослідник керував укладанням українського правопису. Перше видання цієї фундаментальної праці «Найголовніші правила українського правопису» вийшло в 1925 р. за його редакцією [9, с. 158].

Політики А.Кримський завжди уникав. Проте нові влади не могли не зважати на ученого зі світовим авторитетом. Перші роки його діяльності в Академії були особливо тяжкі. Влада в Україні постійно змінювалася, часто вони були ворожі концепції української науки. У житті А.Кримського траплялися і трагічні години. Так весною 1920 р., коли війська Юзефа Пілсудського увійшли до Києва, шойно обраний депутатом Київради академік лише дивом уникнув смерті: А.Кримський надав притулок у своїй квартирі більшовику Сергію Григоруку. Хтось доніс, і хоча під час обшуку втікача вже не було, А. Кримського звинуватили у ще важчому злочині: виданні підпільної газети (польською мовою) «Глас комуніста».

Заарештованого академіка привели у двір Академії і поставили біля стіни, вишикувавши навпроти розстрільну команду. На команду «три» мав пролунали залп, який могла зупинити лише названа розстрілюваним адреса підпільної редакції. І хоча, як свідчать документи, це було лише імітацією розстрілу, перенесений стрес мало не коштував йому повної втрати зору.

А.Кримський працював по 18 год. на добу. Але не так легко було творити науку у той час. Всі ті труднощі він старався перебороти, і часто з успіхом. Роки 1918 – 1929 були золотою добою української науки, а особливо з гуманітарних та суспільних наук. Це був період, коли книги з'являлися без цензури. Праці, які мали штамп «Дозволяється випустити в світ. Неодмінний Секретар Академії академік Аг. Кримський», викликали повне довір'я у науковців світу. Авторитет А.Кримського гарантував високий рівень.

На загальну думку дослідників історії АН України (період 1918-1928 рр.), з ім'ям А.Кримського пов'язана заслуга її збереження в складних матеріальних і політичних умовах. А. Кримський виявив неабиякий хист адміністратора та дипломата в стосунках з різними владами. Саме тому АН України окреслювали жартома не як Українську, а як «Кримську» [10, с. 67-68].

Наукові записки

І хоча у травні 1928 р. члени Академії переобрали одногосно А.Кримського неодмінним секретарем, але уряд не затвердив його на цій посаді, а наступного року він мусив залишити головування першим (історично – філологічним) відділом академії. Згодом були ліквідовані усі сходознавчі установи, виплекані А.Кримським, і нарешті, його гордість – історично-філологічний відділ Академії. У 1930 р. наступає його остання наукова сторінка АН України, бо тоді відібрали у нього керівництво аспірантами.

Тридцять років ХХ ст. були періодом, коли з ініціативи та за наполяганням Й.Сталіна в Україні почав здійснюватися планомірний погром інституцій національної науки і культури, створених у перші роки після національно-визвольної революції 1918–1920 рр. Інсценувалися політичні процеси над інтелігенцією, найгучнішим і найбільш розрекламованим з яких був так званий процес СВУ – утвореної в кабінетах ГПУ «Спілки визволення України» (судилище проводилось у березні 1930 р. в Харківському оперному театрі, про який в народі говорили: «Опера СВУ, музика ГПУ» [11, с. 24].

У зв'язку з погіршенням стану здоров'я та посиленням бюрократизації та ідеологізації науки і освіти А.Кримський, якого публічно радянська влада звинуватила в націоналізмі, повністю відійшов від адміністративної та науково-організаційної діяльності, вів замкнений спосіб життя. Утративши і статус, і зарплату, проживав у Звенигородці. Тут він мав ошатний будинок, велику книгозбірню, а головне, – спокій. Жив з городу – одвічного рятівника – годувальника. Постійно нездужалось: зовсім упав і до того слабкий зір, стисло груди, не слухалися ноги. Думалося всяке: і роки, як-не-як скоро буде сімдесят, і задавлені хвороби, набуті в далеких світах; і неймовірна перевтома.

Лише 1937 р. опалу з А.Кримського було знято. Він почав працювати в Інституті мовознавства АН УРСР (від 1938 р. – зав. відділом української мови). Опрацював «Нарис балканського письменства», «Нарис абіссінської (ефіопської) літератури» проаналізував староперський географічний опис (манускрипт з особистої колекції), продовжував писати «Історію новоарабської літератури», знову став керувати аспірантами.

У січні 1941 р. радянська влада урочисто відзначила відразу три дати: 70-ліття з дня народження А.Кримського, 50-ліття його наукової та літературної творчості та 40-ліття професорської діяльності. Ювіляра відзначили званням «Заслуженого діяча науки» і орденом Трудового Червоного Прапора, в центральній пресі з'явилися хвалебні статті Павла Тичини і Максима Рильського, інших діячів науки і культури.

Тут буде логічним висловити хоча б декілька слів про суто людські характеристики та якості А.Кримського. Був він невисокого зросту, хворий на астму, мав серцеву недугу, слабкий зір, носив аж дві пари окулярів. Лице східного типу, голос слабкий, але приємний, ходив у скромному й поношеному одязі. Дуже цікавий співрозмовник, хоч часто-густо то був його монолог. У Києві жив на Малопідвальної вулиці, у старовинному будинку №13, на п'ятому поверсі. Будинок нині на мапі Києва не існує. Його квартира складалася з двох кімнат та кухні, усі стіни були максимально використані для полиць із книгами та для шаф, де знаходилися його колекції грамофонних платівок (А.Кримський був великим любителем і знавцем оперної музики) та поштових марок (він мав цінну філателістичну збірку часів революції та громадянської війни, зокрема різних українських урядів). У меншій із двох кімнат стояв на столі великий самовар (він любив міцний чорний чай). З огляду на сліпоту і неміч, у нього жив Василь Мірошніченко, який ще юнаком почав службу в академіка. Він вміло і скоро виконував всі доручення, і тому А.Кримський називав його «собачі ноги».

Академік жив дуже скромно, харчувався в академічній їдальні. Тут він дбайливо загортав шматок хліба, який видавали до обіду, і ніс додому. В останні роки він спілкувався переважно із сім'ями дочок М.Старицького – Людмилою Черняхівською та Оксаною Стешенко, сестрою Лесі Українки – Ольгою Косач – Кривенко та Наталією Полонською – Василенко. На літо він виїздив, як правило, до Звенигородки, де жила його сестра Маша та брат Юхим із сім'єю.

Півроку потому після гучного всенародного святкування 70-ліття ученого, якраз коли почалася війна з німцями, уже в липні 1941 р., його безпідставно заарештували. 19 липня цього року під обідню пору, біля будинку А.Кримського у Звенигородці зупинилася машина. З неї вийшли люди (двоє ще молодих, але міцно скроєних чоловіків) і попрямували в будинок академіка. Один з них виявився оперативним співробітником Звенигородського міжрайонного відділу НКДБ, другий – лейтенант держбезпеки з Києва. Він і зажадав, аби А.Кримський збирався в дорогу. Мовляв, є розпорядження уряду евакуювати Академію у Саратов. Того ж дня хворого академіка привезли в Київ, і вже в ніч на 20 липня заарештували, звинувативши

його у скоєнні злочинів, передбачених статтею 54, 10-11-ті частини Карного кодексу Української РСР.

У постанові на арешт, складеній старшим оперуповноваженим другого відділу третього управління НКВС Української РСР сержантом Держбезпеки Секарєвим, стверджувалося, що А.Кримський «...був ідеологом українських націоналістів і впродовж ряду років очолював антирадянське національне підпілля...За наявними даними, А.Кримський останнім часом активізував свою антирадянську націоналістичну діяльність, спрямовану на утворення самостійної буржуазної української держави, на відрив України від Радянського Союзу».

Почалися допити, але А.Кримський нічого не визнавав. Допити продовжилися і в Харкові, куди привезли заарештованого. Тут його ознайомили з офіційним звинуваченням, яке склав старший слідчий третього управління НКВС УРСР лейтенант Кокостиков. У ньому та ж сама провина: антирадянська націоналістична діяльність [3, с. 23].

Улітку 1941 р. у зв'язку з наближенням лінії фронту уряд УРСР вирішив евакуювати УАН в тил. В евакуаційні списки входили важливі, на думку влади, співробітники Академії. Потрапив до цих списків і А.Кримський. Як свідчить відомий історіограф УАН Н.Д. Полянська-Василенко, в липні 1941 р. в Академії без всякої потреби палили здані до друку рукописи, особові справи, документи, фотографії, мапи. Все це являло собою великий скарб, що загинув навіки. Така ж трагічна доля спіткала бібліотеки та музеї Києва. Наголосимо, всі ці втрати слід розглядати в широкому контексті ідеологічних засад політики репресивного сталінського режиму. Нагадаємо у зв'язку з цим, що з 1920 по 1941 рік тільки історична наука України втратила 185 талановитих дослідників [12, с. 77]. Одним із них був А.Кримський, який ще у 30 – ті роки ХХ ст. потрапив у м'ясорубку радянських чекістів [13, с.24].

Дослідники ще достеменно не дослідили, яким був шлях А.Кримського до Казахстану. У слідчій справі є лише довідка фельдшера про те, що «він перебуває в тюремній лікарні від дня прибуття...Немічність, дряхлість, виснаженість, загальна слабкість... Перебуває у повній свідомості. Поліпшення здоров'я немає. Хляне». Довідка датована 14 січня 1942 р. А 26 січня 1942 р. було складено акт про те, що цього дня сержант безпеки Сеткін, начальник банної частини лікар Ібрагімова та черговий фельдшер Нефьодов «оглянули труп ув'язненого Кустанайської загальної тюрми №7 НКВС Казахської РСР Кримського А.Ю., 72 роки, померлого 25 січня 1942 р. о 1 год.30 хв. дня... Хворий ув'язнений поступив з етапу 30 жовтня 1941 року із Харкова в дуже тяжкому стані виснаження та немічності організму, зі змінами в серцево-судинній системі... Хворий не міг ходити і вставати без сторонньої допомоги...[3, с. 22-23].

З лютого 1942 р. справу проти Кримського А.Ю., який ні на одному допиті винним себе так і не визнав, було припинено – через смерть підслідного. Тут можна тільки повторити слова Івана Ілленка, який вивчав документи слідчої справи №148001: « Слід віддати належне Агатангелу Юхимовичу, який, незважаючи на похилий вік і недугу, знайшов у собі силу, вичерпав їх останній запас, але не піддався, не обмовив ні себе, ні товаришів, достойно доніс свій тяжкий хрест на Голгофу народної покари» [10, с. 70]. Похований А.Кримський у спільній тюремній могилі.

На початку десталінізації в 1953-1956 рр. в Українській РСР відбулися позитивні зміни. Були припинені ідеологічні кампанії проти інтелігенції, уповільнено процес русифікації, на керівні посади почали висувати місцеві кадри, в тому числі і в західних областях України. Після XX з'їзду КПРС активізувалася реабілітація жертв сталінських репресій.

Уже у листопаді 1956 р. Інститут мовознавства АН УРСР звернувся до прокуратури УРСР з проханням переглянути справу А.Кримського, у зв'язку з чим по справі КДБ при Раді міністрів УРСР була проведена додаткова перевірка. І лише 8 травня 1957 р. справу про А.Кримського КДБ при Раді міністрів УРСР було припинено за відсутністю складу злочину й академіка реабілітовано посмертно.

На реабілітацію ж його наукової спадщини українська та світова наукова спільнота не дочекались і донині. За свідченням вчених, «творча спадщина А.Кримського в українській культурі за обсягом лише надрукованих творів поступається тільки спадщині Івана Франка». Та все це багатство недоступне широкому загалу [3, с. 22-23; 2, с. 16].

На превеликий жаль, для А.Кримського було мало уваги за життя, не збільшилося її і нині. Багато питань, які порушив він у наукових розвідках і художніх творах з україністики, наприклад, «серце... чом ти ніколи не можеш забути слів: українське та рідне?» І нині

.....
викликають неабияку повагу його читачів, тому що він був фанатичним поборником української ідеї.

Його численні праці з мов, літератури, релігій народів Близького та Середнього Сходу, монографії та навчальні посібники ще й сьогодні не втратили свого наукового значення, ними досі користуються студенти та науковці в багатьох країнах світу. Так ефіопи нині вчать свою мову за його книгами. Більше того, донині жодна серйозна наукова робота у світі, присвячена історії мусульманського Сходу, не обходиться без посилань на праці А.Кримського.

О.Пріцак – науковець світового масштабу, вимогливий і харизматичний педагог, аспірант А.Кримського – наголошував, що АН України залишається у великому боргу перед її першим Неодмінним Секретарем. У зв'язку з цим він ще у 1991 р. пропонував: щоб Академія підготувала і видала Повне зібрання літературних та наукових творів А.Кримського та його епістолярну спадщину; Академія повинна оголосити конкурс на написання фундаментальної документальної біографії А.Кримського [14, с. 9; с.25].

Ці пропозиції не зреалізовані і дотепер. Відомо, що відтворення історичної пам'яті – це є ще й європеїзація українського суспільства. Адже цінність кожного життя є одним із базових чинників «європейської ідеї».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бурбан В. Майже забутий незбагнений Агатангел Кримський // Наука і суспільство. – 2006. – № 1 – 2. – С. 32 – 33.
2. Поліщук В. Агатангел Кримський став професором у 29 років // Голос України. – 2009 – 13 лютого. – С. 16.
3. Сорока М. Реабілітовано посмертно // Дивосвіт. – 2006. – №1. – С. 22 – 23.
4. Пріцак О. Агатангел Кримський // Київська старовина. – 1991. – № 1. – С. 11 – 26.
5. Кримський Агатангел Юхимович // Світова та вітчизняна етнодержавницька думка. У персоналіях. К. – Донецьк. – Донеччина. – 1997. – С. 124 – 128.
6. Кримський Агатангел Юхимович // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Генеза. Довіра. – 1996. – С. 849 – 850.
7. Лесик А. Деякі уроки української революції // Українська газета плюс. – 2008. – 10 – 16 квітня. – С. 16.
8. Народження Української Академії наук // Історико-політичні уроки української державності. Енциклопедичний словник. – К. – Донецьк. – Донеччина. – 1998. – С. 195 – 202.
9. Пироженко Л. Агатангел Кримський // Директор школи. Україна. – 2005. – № 8 – 10. – С. 156 – 161.
10. Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії. К.: Інститут держави і права АН України. – 1993. – С. 66 – 70.
11. Дзюба І. Володіти можна своїм, любити можна інше // День. – 2010. – 5 – 6 березня. – С. 24.
12. Верба І.В. Н.Д. Полонська – Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху // Український історичний журнал. – 1993. – № 7 – 8. – С. 70 – 84.
13. Кульчицький С. Колективний портрет української наукової еліти ХХ ст. // День. – 2010. – 19 – 20 березня. – С. 24.
14. Кульчицький С. Наші Ньютони та Галілеї // День. – 2010. – 19 – 20 березня. – С.24.; Пріцак О. Там само. – С. 11 – 26.

Пилипенко Л.В., Рященко Д.С. АГАФАНГЕЛ КРЫМСКИЙ: РЕАБИЛИТИРОВАННЫЙ ПОСМЕРТНО

В статье анализируется место и роль выдающегося ученого, трагического представителя украинской интеллектуальной истории Агафангела Ефимовича Крымского, его роль в образовании Академии наук Украины. Раскрыты основные этапы жизни известного историка, писателя и переводчика. Охарактеризованы научные достижения ученого востоковеда, его активная общественная деятельность.

Ключевые слова: Агафангел Крымский, востоковед, полиглот, Академия Наук Украины, реабилитация, научное наследие.

Pilipenko L.V. Rashenko D.S. AGATANGEL KRIMSKIY: REHABILITATED POSTHUMOUSLY

The place and a role of the outstanding scientist, the tragical representative of the Ukrainian intellectual history Agatangel Krimskiy, his role in the formation of Academy of sciences of Ukraine are analyzed in the article. The basic life stages of this wellknown historian, writer and translator are opened. Scientific achievements of the scientist- orientalist, his active public work are characterised.

Keywords: Agatangel Krimskiy, the orientalist, the polyglot, Academy of sciences of Ukraine, rehabilitation, a scientific heritage.

УДК: 314.82; 314.38 (477) »1926»

К.Є. Горбуров

ДО ПИТАННЯ ПРО ЧИСЕЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УСРР ЗА ПЕРЕПИСОМ 1926 Р.

У статті на підставі аналізу матеріалів Всесоюзного перепису населення 1926 р. подається авторська оцінка чисельності польського населення радянської України. Стверджується, що центральна й республіканська влада з політичною метою були зацікавлені у заниженні кількості поляків УСРР. Висловлено припущення, що їхня чисельність сягала приблизно 600 – 650 тис. осіб.

Ключові слова: всесоюзний перепис 1926 р., польське населення, «українці-католики».

Питання чисельності поляків радянської України упродовж 1920–1930-х років, зокрема матеріали «найкоректнішого» загальносоюзного перепису 1926 р., належать до найбільш контроверсійних. Результати новітніх досліджень як вітчизняних, так і польських учених засвідчують, що як царська, так і більшовицька адміністрація українських теренів імперії Романових, а згодом і СРСР, були зацікавлені у применшенні чисельності місцевої польської людності. Серед кількох технологічних прийомів, які використовувалися з цією метою, було й використання питання «українців-католиків» задля фрагментаризації й, відповідно, зменшення чисельності поляків України [1-3].

Проблема «українців-католиків» не залишалася поза увагою більшовицької влади. 1925 р. було створено спеціальну комісію НКВС УСРР, до якої увійшли й представники інших зацікавлених відомств – ЦКНМ при ВУЦВК та трьох окрвиконкомів Поділля, де мешкала ця своєрідна категорія населення, – Кам'янець-Подільського, Могилів-Подільського й Проскурівського. Перед комісією Політбюро ЦК КП(б)У поставало наступне завдання: «Установление степени проведения в жизнь принципиальной линии по вопросу об украинцах-католиках на примере конкретных мероприятий, а также способов ликвидации недоразумений на этой почве» [4, арк. 13].

Згадані «непорозуміння», як вважав партійний центр, полягали у відсутності єдиного підходу до цієї проблеми з боку місцевих органів влади. В основу визначення національності мешканців Поділля в різних районах клалися різні критерії: Ярмолинецький РВК поляками вважав лише уродженців Польщі; Бахматовецький РВК – тих, хто не володіє українською мовою; на противагу вищеназванім, Фельштинський РВК визначальною ознакою поряд з мовою вважав самосвідомість, розрізняючи ще й різні ступені національних рис у католицьких селах (Олешківці – суто польське село; Юридика Фельштинська – польське, але більш українізоване, Кудринці – напівполяки, оскільки населення розмовляє вдома українською, але категорично вимагає школи з польською мовою навчання; Климківці – українці-католики, тому що удома спілкуються виключно українською і в більшості своїй задовольняються українською ж школою) [5, с. 98-99].

Комісія констатувала «велику плутанину на місцях в національних і релігійних поняттях», навівши приклад з членом ВУЦВК Городинським, якого Купинський РВК охарактеризував так: «Член РВК тов. Городинський є національності української, але сам католик і гаразд владає католицькою (польською) мовою» [5, с. 99].

Подільський губвиконком ще до приїзду комісії НКВС інформував центр, що «большим и острым вопросом является вопрос о так называемых «украинцах-католиках». В этом вопросе на местах царит еще до сих пор полнейшая неразбериха. Оба понятия – принадлежность к религии